

Ирена Стефоска

D. Jović

**Jugoslavija- država koja je odumrla,
(Uspón, kriza i pad Četvrte Jugoslavije)**
Reč, Beograd, 2003

Irena Stefoska

D. Jović

**Jugoslavija- država koja je odumrla,
(Uspón, kriza i pad Četvrte Jugoslavije)**
Reč, Beograd, 2003

И-сторија за еден крај

Обидот да прикажам еден извонреден и обемен труд (докторска дисертација одбранета на London School of Economics, 1999) во кој се анализираат различните причини за дезинтеграцијата и распадот на СФРЈ, ме поставува пред дилемата дали и во која мера ќе можам да ја задржам критичката дистанца кон него. Бидејќи, „мојата маленкост“, слично како и авторот, својата првична интелектуална,¹ културолошка и етичка парадигма ја стекнала и формирала токму во поранешната мултикултурна, социјалистичка и едностраниска држава Југославија чие име се уште се „пази“ во акронимот на Република Македонија, креиран во ОН. Можеби затоа го прифаќам неговиот став дека распадот на Југославија е многу важен, дури и одредувачки настан којшто, за сите нас родени тогаш, го дели времето на „пред“ и „после“ него, независно од спомените што ги носиме за она раздобје или пак за ова што го живееме сега.

Додека го читав овој труд во кој фокусот на анализата е поставен врз Втората - Четвртата Југославија, (според уставите на СФРЈ) се разбуди и возобнови меморијата на мојот „поранешен“ живот. Свесна сум дека после овој приказ-текст инспириран од книгата, многу лесно може да го добијам епитетот Југоностал-

Rrëfimi për historinë e një visi

Përpjekjen që ta jap një pasqyrë për një kontribut të jashtëzakonshëm e voluminoz (Disertacioni i doktoranturës i mbrojtur në London School of Economics, 1999), në të cilin analizohen shkaqet e ndryshme për dezintegrimin dhe shkatërrimin e RSFJ-së, më vë para dilemës a do të mundem dhe deri në ç’masë do t’ia dal ta mbaj distancën kritike ndaj tij. Meqë “vogëlsia ime” ngjashëm si autori paradigmen e vet parësore intelektuale¹ kulturologjike dhe etike e ka përvetësuar dhe e ka formuar pikërisht në ish shtetin multikulturor, socialist e njëpartiak të Jugosllavisë emri i së cilës ende “ruhet” në akronimin e R. të Maqedonisë, të krijuar në KB. Ndoshta për këtë shkak e pranoj qëndrimin e tij se shkatërrimi i Jugosllavisë është shumë i rëndësishëm, madje edhe një ngjarje përcaktuese e cila për të gjithë ne që jemi lindur atëherë e ndan kohën në “para” dhe “pas” saj, pavarësisht nga kujtimet që i bartim për atë kohë ose për këtë në të cilën jetojmë tash.

Derisa po e lexoja këtë kontribut i cili në fokus të analizës është i vendosur mbi Jugosllavinë e Dytë – të Katërt (sipas kushtetutave të RSFJ-së) u zgjua dhe u përtëri kujtesa e jetës sime “të mëparshme”. Jam e vetëdijshme se pas këtij shkrimi-teksti të inspiruar nga libri, shumë leht mund ta

гичар, поим којшто во последниве 12 години на просторите на поранешна Југославија служи за „политичка и морална“ дисквалификација. Југоносталгичарот е сомнителен човек, „народен непријател“, „предавник“, личност којашто жали за пропаста на Југославија (читај за пропаста на комунизмот), југоносталгичарот е непријател на демократијата и сл.² Дури и од оние кои најмалку имаат право за таков вид судови. Се разбира, немам намера да влезам во машината за „конфискација на паметењето“ толку типична за новите етно-национални творби, зашто тие – моите спомени од таа и таква творба наречена Југославија се суштински дел од мојот идентитет. За мене, југоносталгијата е сеќавање на еден културен простор во кој научив да ја почитувам различноста на културите и традициите, да го ценам, негувам и надградувам граѓанскиот идентитет и вредносната матрица која произлегува од него.

Она што особено го ценам во овој труд, она по кое тој многу се разликува од мноштвото трудови кои беа напишани во академските, но и во неакадемските средини во светот во последните 12 год., кога Балканот „по сила на приликите,“ да бидам цинична, беше „хит“³, е употребата на мултиперспективност и интердисциплинарност во анализата и аргументацијата, со избегнување на стереотипите и на бинарните опозиции добар-лош, црн-бел, победници-победени, националисти-ненационалисти, на настаните и процесите, било да се тоа економските, политичките, правните, идеолошките или културните. Несомнено, многу важен дел во истражувањето на Јовиќ е анализата на перцепциите и рецесиите на југословенските, републички или сојузни политички елити, нивните (субјективни) одлуки, намери и верувања. Како настанувале тие одлуки, и зошто биле такви. Зошто дезинтеграциските трендови превагнале над интеграциските? Конечно, зошто СФРЈ не успева да

fitoj epitetin jugonostalgjik, koncept ky i cili në hapësirat e ish Jugosllavisë shërben për diskualifikim “politik dhe moral”. Jugonostalgjiku është njeri i dyshimtë, “armik i popullit”, “tradhtar”, person të cilit i vjen keq për shkatërrimin e Jugosllavisë (lexo për shkatërrimin e komunizmit), jugonostalgjiku është “armik i demokracisë” etj.² Madje edhe prej atyre të cilët më së paku kanë të drejtë për gjykime të këtij lloji. Kuptohet nuk e kam ndërmend të hyj në makinën për “konfiskim të kujtesës” aq tipike për sajесat e reja etno-kombëtare, sepse ato kujtime të miat nga kjo sajесë e këtille e quajtur Jugosllavi janë pjesë thelbësore e identitetit tim. Për mua, jugonostalgjia është kujtim për një hapësirë kulturore në të cilën mësova ta respektoj dallimin e kulturave e traditave, ta çmoj, të kujdesem dhe ta mbindërtoj identitetin qytetar dhe matricën e vlerave që dalin prej tij.

Ajo që e çmoj në mënyrë të veçantë në këtë kontribut, ajo me të cilën ai dallohet në masë të madhe nga shumë kontribute të tjera të cilat u shkruan në mjediset akademike, por edhe në ato joakademike në botë në 12 vjetët e fundit, kur Ballkani “për shkak të rrethanave të imponuara”, le të jem cinike, ishte “hit”³, është përdorim i multiperspektivitetit dhe interdisciplinaritetit në analizën dhe argumentimin me shtëmëngjen e stereotipeve dhe opozitave binare i mirë – i keq, i zi – i bardhë, fitues – të mundur, nacionalistë – jonacionalistë, nga ngjarjet dhe proceset qofshin ato ekonomike, politike, juridike, ideologjike ose kulturore. Pa dyshim, një pjesë shumë e rëndësishme në hulumtimin e Joviç-it është analiza e percepcioneve dhe recepcioneve të elitave politike jugosllave, të republikave ose të atyre federative, vendimet subjektive, qëllimet dhe bindjet e tyre. Si janë paraqitur këto vendime dhe pse kanë qenë të tilla? Pse trendet dezintegruese dolën me peshë më të madhe se ato integruese? Përfundimisht pse RSFJ-ja nuk arrin të

се трансформира во една современа демократска држава? Оваа книга се обидува да понуди одговори на овие прашања, кои, се разбира, не се ниту конечни ниту апсолутни. При тоа, авторот непретенциозно и убедливо покажува дека распадот на Југославија не се должи на еден или најмногу на еден фактор како што најчесто се зема во научната и ненаучната литература, на пр. економскиот, политичкиот или геополитичкиот, а никако, односно воопшто, на оној најчесто „верглан“ стереотип во дел од западните трудови и особено во западната медиумска јавност, дека суштината на распадот лежи „во древната етничка омраза“ меѓу народите во поранешна Југославија (Срби - Хрвати, или кој било друг пар) или на Балканот воопшто. Мит кој веројатно уште долго време ќе биде курентен на западниот медиумски пазар привлечен од „спектаклот на смртта.“ Уште помалку веројатен е уште еден експлоатиран мит за „неизбежноста“ на распадот на СФРЈ - тврдење (чини пак најгласни заговорници се националистите во новите пост-југословенски држави) кое што е бесмислено реч се, бидејќи ништо во политиката не е неизбежно. „Распадот на Југославија (а особено војната која следи после тоа), не е никаква од бога дадена – детерминирана непогода: тој е резултат на акциите кои биле израз на верувањата и одлуките на релевантните политички актери во дадениот момент“ вели Јовиќ.

Преку една релевантна контекстуална анализа која за теоретска подлошка го има моделот на Квентин Скинер (Quentin Skinner), централната теза на авторот е дека идеологијата во поранешна Југославија е оската околу која се вртат и судираат интересите на републичките – сојузните партиски и политички елити. Токму судирите на идеолошка основа околу Уставот од 1974 година, и неговиот творец Е. Кардељ, се подлогата врз која, сè до распадот на СФРЈ, ќе се кршат

трансформирани во една ситет bashkëkohor demokratik? Ky libër përpiqet të ofrojë përgjigje për këto pyetje, të cilat, kuptohet nuk janë as përfundimtare as absolute. Me këtë rast autori në mënyre jopretencioze dhe bindshëm tregon se shkatërrimi i Jugosllavisë nuk i detyrohet një ose më së shumti një faktori, siç merret më së shpeshti në literaturën shkencore dhe joshkencore, p.sh. stereotipi ekonomik, politik ose gjeopolitik e assesit, përkatësisht aspak atij stereotipi të stërpërsëritur më së shpeshti në një pjesë të kontributeve perendimore e veçanërisht në publikun medial perendimor, se thelbi i shkatërrimit qëndron “në urrejtjen e lashtë etnike” midis popujve të ish Jugosllavisë (serbët-kroatët, ose cili do çift tjetër) ose në përgjithësi në Ballkan. Ky mit me gjasë edhe për një kohë të gjatë do të jetë kurent në tregun medial perendimor i tërhequr nga “spektakli i vdekjes”. Aq më pak është i besueshëm edhe një mit i eksploatuar për “pashmangshmërinë” e shkatërrimit të RSFJ-së – pohim (ithtarët më në zë të të cilit janë nacionalistët në shtetet e reja post-jugosllave) i cili është i pakuptimtë per se, sepse asgjë në politikë nuk është e pashmangshme. “Shkatërrimi i Jugosllavisë (e veçanërisht lufta që vjen pas kësaj) nuk është kurrfarë fatëkeqësie e determinuar dhe e dhënë nga zoti: ky është rezultat i aksioneve të cilat kanë qenë pasqyrim i bindjeve dhe vendimeve të aktorëve relevantë politikë në momentin e caktuar” – thotë Joviç-i.

Nëpërmjet të një analize relevante kontekstuale e cila për mbështetëz teorike ka modelin Q. Skinner-it, teza qendrore e autorit është se ideologjia në ish Jugosllavi është bosht rreth të cilit rrotullohen e ndeshen interesat e elitave republikane e federative partiake e politike. Se pikërisht konfrontimet në bazë ideologjike rreth kushtetutës së vitit 1974, dhe krijuesit të saj E. Kardel-it janë baza mbi të cilën, deri në shkatërrimin e RSFJ-së, do të thehen heshtat “kushtetutëreformatorëve” dhe “kushte-

копјата меѓу „уставореформаторите“ и „уставо-бранителите“ за тоа каков треба да биде и на кои основи ќе се темели идентитетот на СФРЈ. Распадот на државните институции се должи на постапниот и релативно долг процес на распаѓање на идеолошкиот консензус внатре во југословенската политичка елита. Во суштината на концептот врз кој се базирал идентитетот на четвртата Југославија стоела марксистичката идеја за постапното редуцирање на државните функции и нивното заменување со саморегулирачкото („самоуправно“) општество. Идејата за слабеење на државата била централна идеја на Кардељевата интерпретација на марксизмот. Во својот обид да воспостави алтернативна држава, Југославија се разликувала како од либералнодемократските „минимални“ држави, кои сепак не умирале, истакнува авторот, така и од државниот социјализам на источно-европските држави кој „умирал“, но во една далечна перспектива, а не во реалноста. Јовиќ докажува дека токму поради предаденоста и верувањето во сопствената идеологија, Југославија никогаш не станала „довршена држава.“ Поради тоа, таа не можела да одговори било во идеолошка било во практична смисла на можните алтернативи т.е. на странските концепти. Одлуките, коишто ги носела југословенската елита/и, во рамки на контекстот, поточно „објективните фактори“, како што се економската ситуација, етничката структура на населението, меѓународната политика, процесите на модернизација и др., биле израз на перцепциите и верувањата, вредностите и идеите кои тогашните политичари ги споделувале не само меѓу себе туку и со релативно голем број граѓани. Тоа не значи дека југословенската елита секогаш ја негирала реалноста и била нечувствителна на контекстот, меѓутоа, таа, како по правило, настојувала реалноста да ја усклади со визијата, која секогаш имала предност versus економијата, меѓународните односи, етничките и култур-

tutëmbrojtësve”, rreth asaj se çfarë duhet të jetë dhe në çfarë bazash duhet të mbështetet identiteti i RSFJ-së. Shkatërrimi i institucioneve shtetërore i detyrohet procesit gradual dhe relativisht të gjatë të shkatërrimit të konsenzusit ideologjik brenda elitës politike jugosllave. Në thelbin e konceptit mbi të cilin është bazuar identiteti i Jugosllavisë së katërt qëndronte ideja marksiste për redukim gradual të funksioneve shtetërore dhe zëvendësimi i tyre me shoqërinë vetërregulluese (“vetëqeverisëse”). Ideja për dobësimin e shtetit ka qenë ideja qendrore e interpretimit të marksizmit nga Kardel-i. Në përpjekjet e tij të vendosë shtet alternativ, Jugosllavia dallohej si nga shtetet “minimale” liberaldemokratike, të cilat megjithatë nuk vdisnin, thekson autori, ashtu edhe nga socializmi shtetëror i shteteve të Evropës lindore i cili “vdiste”, por në një perspektivë të largët e jo në jetën reale. Joviç-i dëshmon se pikërisht për shkak të përkushtimit dhe bindjes në ideologjinë personale, Jugosllavia asnjëherë nuk u bë “shtet i rrumbullakësuar”. Prandaj ajo nuk ka mundur t’u përgjigjet qoftë në kuptimin ideologjik apo në atë praktik, alternativave të mundshme d.mth. koncepteve të huaja. Vendimet që i ka sjellë elita jugosllave/dhe në suaza të kontekstit, më saktësisht “faktorëve objektivë”, siç janë situata ekonomike, struktura etnike e popullsisë, politika ndërkombëtare, proceset e modernizimit etj. kanë qenë shprehje e percepcioneve dhe bindjeve, vlerave dhe ideve, të cilat politikanët e atëhershëm i ndanin jo vetëm në mes vetes, por edhe me një numër relativisht të madh të qytetarëve. Kjo nuk do të thotë se elita jugosllave gjithmonë e ka mohuar realitetin dhe ka qenë pa ndjenja ndaj kontekstit, ndërkaq, ajo, sikur sipas rregullit, insistonte ta harmonizojë realitetin me vizionin, i cili gjithmonë kishte përparësi versus ekonomisë, marrëdhënieve ndërkombëtare, rrethanave etnike e kulturore etj.

ните прилики, и др.

Оваа книга покажува дека распаѓањето на Југославија е резултат на еден долготраен процес, а не на некоја „револуционерна“ промена. Главните ликови на последните глави во книгата, Ф. Туѓман, С. Милошевиќ, Милан Кучан како и останатите членови на политичките, воените, културните и економските елити, не се појавиле некаде однадвор, уште помалку, особено последните двајца, надвор од постоечкиот Сојуз на комунисти. Нив како претставници ги избрале доминантните групи внатре во самите елити, така што нивните верувања и акции имале историски и актуелен контекст. Нивните одлуки ја одредувале историјата, но, нагласува оваа книга, тие не биле независни од контекстот. Сите извори кои му стоеле на располагање на авторот (архивски и историски), вклучително и многубројните интервјуа коишто ги направил со главните актери на тогашните југословенски елити (1974-1990), како и со редица аналитичари од земјата и од странство, покажуваат дека распаѓањето на Југославија, а уште повеќе војната, за мнозина од нив биле големо изненадување. Дури и за оние коишто го посакувале распаѓањето, дури и за оние чиишто акции и одлуки, на крајот од краиштата, придонеле за распаѓањето. Анализата на разновидните извори, според Јовиќ, покажува дека мотивите на тие актери биле токму спротивни: да се спаси Југославија, а не да се уништи. Класната свест како и децениите поминати во мир, на секое рационално битие (и на западноевропските либерали, не само на југословенските комунисти) едноставно, морале да му изгледаат како доволен залог дека такво нешто – распаѓањето нема да се случи. Скептиците не доаѓале од редовите на политичарите, политиколозите или социолозите. Како по правило тие биле од редовите на уметниците: оние кои ја „претчувствувале“ бурата, а не оние кои се обидуваат да ја предвидат иднината

Ky libër tregon se shkatërimi i Jugosllavisë është rezultat i një procesi afatgjatë e jo i ndonjë ndryshimi “revolucionar”. Figurat kryesore të kaptinave të fundit të librit F. Tugjman-i, S. Milosheviç-i, M. Kuçan-i si dhe anëtarët tjerë të elitave politike, ushtarake, kulturore dhe ekonomike, nuk janë paraqitur diku nga jashtë, aq më pak veçanërisht, dy të fundit, jashtë Lidhjes ekzistuese të Komunistëve. Ata si përfaqësues i kanë zgjedhur grupet dominante brenda vetë elitave, kështu që aksionet dhe bindjet e tyre kanë pasur kontekst historik dhe aktual. Vendimet e tyre e kanë përcaktuar historinë, por, thekson ky libër, ato nuk kanë qenë të pavarura nga konteksti. Të gjitha burimet që i kishte në dispozicion autori (arkivore dhe historike) duke përfshirë edhe intervistat të cilat i ka bërë me aktorët kryesorë të elitës së atëhershme jugosllave (1974-1990) si dhe me një varg analistësh nga vendi dhe nga jashtë, tregojnë se shkatërimi i Jugosllavisë, e aq më tepër lufta, për shumicën e tyre ka qenë befasi e madhe. Madje edhe për ata të cilët e dëshironin shkatërrimin, madje edhe për ata aksionet dhe vendimet e të cilëve, në fund të fundit kontribuan për shkatërrimin. Analiza e burimeve e të ndryshme sipas Joviç-it tregon se motivet e atyre aktorëve ishin pikërisht të kundërta: të shpëtojnë Jugosllavia e jo të të zhduket. Vetëdija klasore si dhe dekadat e kaluara në paqe secilës qenje rationale (edhe liberalëve evropianoperendimorë e jo vetëm komunistëve jugosllavë), thjesht është dashur medoemos t'i duken si peng i mjaftueshëm se një gjë e tillë – shkatërimi nuk do të ndodhë. Skeptikët nuk vinin nga radhët e politikanëve, politikologëve ose sociologëve. Sikurse sipas ndonjë rregulli ata ishin nga radhët e artistëve: ata të cilët “e parandjenin” stuhinë, e jo ata të cilët përpiqeshin ta parashohin ardhmërinë në bazë të supozimit për sjellje “rationale” të njerëzve. Disfata e Jugosllavisë, do të theksojë autori kah fundi i librit, është edhe disfatë e shkencave shoqërore të cilat në epiqendrën e vet i venë

врс основа на претпоставката за „рационалното“ однесување на луѓето. Поразот на Југославија, ќе истакне авторот при крајот на книгата, е и пораз на социјалните науки кои во своето средиште ги ставаат универзалистичките идеи за политичкото однесување. Оттука, поуката лежи токму во тоа дека поопштувањата се штетни, а можностите за предвидување многу ограничени.

Земја полна со парадокси, поранешната СФРЈ, чии елити не пропуштале да предупредат дека Југославија без комунистите би потонала во шовинизам и братоубиствена војна, на крајот самите ја донеле земјата на работ на повторување на трагичното минато од Втората светска војна, а некои од нив, истакнати членови на СКЈ, дури и ги воделе новите држави низ ужасите на новиот варварски колеж на крајот од 20 век. Во моментот кога за прв пат, граѓаните од Вардар па до Триглав, добиле можност да бираат и да го изберат кого сакаат, тие ги избрале авторитарните политичари, од кои мнозина ќе ги поведат во војна. „Дури и тогаш кога губеле во тие војни, а своите нови земји ги довеле на работ на сиромаштијата и потполна меѓународна изолација, тие и понатаму останувале доволно популарни за да обезбедат нови изборни победи. При тоа, токму оние кои своевременно највеќе инсистирале на реформите на Уставот од 1974 („уставореформаторите“) останале приврзаници на некоја – каква било - Југославија; оние пак другите кои своевременно инсистирале на нејзината одбрана („уставобранителите“) денес, скоро и да заборавиле дека некогаш ѝ припаѓале.“ Овој долг приказ, со кој можеби ќе го свртиме вниманието на читателите за оваа книга, ќе го завршиме, онака како што привршува заклучокот на книгата.

„Најголемиот парадокс од сите е тоа што и покрај својот неуспех, Југославија, онаква каква што беше до

idetë universalistike për sjelljen politike. Së këndejmi mësimi qëndron pikërisht në atë se përgjithësimet janë të dëmshme, kurse mundësitë për parashikim shumë të kufizuara.

Vend me plot paradokse ishte ish RSFJ-ja. Elitat e saj nuk e linin pa e tërhequr vërejtjen se Jugosllavia pa komunistët do të zhytej në shovinizëm dhe luftë vëllavrasëse, mirëpo në fund pikërisht ata vetë e sollën vendin në buzë të përsëritjes së të kaluarës tragjike nga Lufta e dytë botërore, kurse disa nga ata, anëtarë të shquar të LKJ-së, madje i kanë udhëhequr shtetet e reja nëpër llahtaret e masakrës së re barbare në fund të shekullit 20. Në momentin kur për herë të parë, qytetarët nga Vardari e deri në Trigllav, kanë pasur mundësinë të zgjedhin dhe ta përzgjedhin cilin duan, ata janë përcaktuar për politikanët autoritarë, shumica prej të cilëve do t'i çojnë në luftë. „Madje edhe atëherë kur kanë humbur në ato luftëra, kurse vendet e tyre të reja i kanë sjellë në buzë të varfërisë dhe në izolim të plotë ndërkombëtar, ata edhe më tej kanë mbetur mjaft të popullarizuar që të sigurojnë fitore të reja në zgjedhje. Me këtë rast pikërisht ata të cilët në kohën e tyre më së shumeti kanë insistuar për reformat e Kushtetutës së vitit 1974 („kushtetutëreformatorët“) kanë mbetur ihtarë të çfare do Jugosllavie, ndërsa ata të tjerët asokohe insistonin ta mbrojnë atë („kushtetutëmbrojtësit“) sot thuhet se kanë harruar se dikur i kanë takuar“. Këtë recension të gjatë me të cilin ndoshta do ta tërheqim vëmendjen e lexuesve për këtë libër, do ta mbarojmë ashtu si kryhet përfundimi i librit.

крајот на 1991 година, на мноштвото нејзини жители, а и на оние коишто ја познаваа, им остана во сеќавање како можеби најмирното и најдоброто раздобје од нивните животи; како некое интермецо меѓу две ужасни војни. Толку беше неуспешна, што не успеа да се одржи, но сепак – во однос на она што било пред неа, и она што (речиси на целата нејзина територија) следеше по неа, нејзиниот неуспех е само релативен,¹ констатира Јовиќ.

“Paradoksi më i madh nga të gjithë është ai se cili edhe përkundër mospukesit të vet, Jugosllavia e tillë çfare ishte deri në fund të vitit 1991 shumicës së banorëve të saj, e edhe atyre të cilët e njihnin, iu mbeti në kujtesë ndoshta si periudë më e qetë dhe më e mirë e jetës së tyre, si ndonjë intermexo në mes të dy luftave të tmerrshme. Aq ishte e pasuksesshme sa nuk mund të qëndrojë – në raport me atë që ishte para saj dhe me atë që (thujse në tërë territorin e saj) pasonte pas saj, mospukesit i saj është vetëm relativ”, konstaton Joviќ-i.

Përkthim: Lindita Ahmeti

Белешки

¹ Како на пример еден мал детал: читањето на студентскиот весник „Поет“ (излегуваше еднаш – два пати месечно во Загреб), кој за оние времиња беше субверзивен.

² D. Ugresiќ, *Kultura laži*, (Zagreb, Bastard 1999, второ дополнето издание), 254.

³ Нешто како филмовите на А. Шварценегер: „Терминатор“ 1, 2....

Shënime

¹ Si për shembull një detaj i vogël: leximi i gazetës studentore “Polet”, (dilte një deri më dy here në vjet në Zagreb), e cila për atë kohë ishte subversive.

² D. Ugresiќ, *Kultura laži*, (Zagreb, Bastard 1999, botimi i dytë i plotë) 254.

³ Diçka e ngjashme me filmat e A. Shvarceneger: “Terminador” 1, 2....